

ВЛАСНА НАЗВА ЯК ЗАСІБ ОДУХОТВОРЕННЯ В ДИСКУРСІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА)

Тамара Марченко. Власна назва як засіб одухотворення в дискурсі літературної казки для дітей (на матеріалі творчості Всеволода Нестайка).

У статті через посередництво онімії розглянуто особливості дитячого світобачення, а саме міфологічний спосіб сприйняття світу – у конкретно-чуттєвих образах, його найсуттєвіші риси. На матеріалі повісті-казки „Незвичайні пригоди в лісовій школі” спостережено, як Всеволод Нестайко використовує потенціал власних назв для досягнення прийому одухотворення світу природи.

Ключові слова: міфологічний спосіб сприйняття, міфологічна дійсність, міфологічний простір, прийом одухотворення, зооперсонажі, зооніми відапелятивного походження.

Тамара Марченко. Имя собственное как средство одухотворения в дискурсе литературной сказки для детей (на материале творчества Всеволода Нестайко).

В статье посредством онимики рассмотрены особенности детского восприятия, а именно мифологический способ восприятия – в конкретно-чувственных образах, його наиболее существенные черты. На материале повести-сказки „Необычные приключения в лесной школе” мы проследили, как Всеволод Нестайко использует потенциал имен собственных для достижения приема одухотворения мира природы.

Ключевые слова: мифологический способ восприятия, мифологическая действительность, мифологическое пространство, прием одухотворения, зооперсонажи, отапеллятивные зоонимы.

Tamara Marchenko. Proper Name as a Means of Spiritualization in children's literary fairy tale discourse (based on Vsevolod Nestaiko's works).

The article deals with the peculiarities of child's outlook through names, and mythological way of world view – in concrete sensory images, their most essential features. We can trace the way Vsevolod Nestaiko uses proper names potential in his novella-fairy tale Nezvychni pryhody v lisoviy shkoli (Unusual Adventures In A Forest School) to achieve a device of spiritualizing of a world of nature.

Key words: mythological way of world view, mythological reality, mythological space, a stylistic device of spiritualizing, animal characters, appellative derivation zoonyms.

„Текст може існувати, якщо йому передував інший текст”. Це твердження Ю. Лотмана стосується загалом культурно-історичного розвитку людства. У процесі становлення особистості таким текстом доречно вважати твори дитячої літератури, які закладають основи світосприйняття дитини, зокрема такий привабливий для всіх дітей жанр, як казка.

Будь-який твір дитячої літератури є формою комунікації дорослого світу з дитячим світом. Діалог автора з реципієнтом-дитиною вибудовується дещо за іншими законами, ніж діалог із реципієнтом-дорослим, оскільки відсутня „комунікативна рівність адресата та адресанта мовлення” [6, с. 4], яка є головною передумовою сприйняття тексту. Дитячі письменники не можуть обмежитися індивідуально-авторським баченням світу і втіленням його моделі у творі. Вони повинні бути обізнані з віковими психологічними особливостями дітей, закономірностями розвитку й актуальними запитамі дитини тієї чи тієї вікової категорії.

Дітям молодшого віку притаманний міфологічний спосіб сприйняття – у конкретно-чуттєвих образах, на відміну від неміфологічного – абстрактно-понятійного. У дитячому сприйнятті можна простежити найсуттєвіші риси міфологічної свідомості: „одухотворення світу, специфічне переживання простору і часу, ототожнення пізнання з процесом номінації, тенденцію розглядати всі слова як власні назви” [2, с. 532].

Проблему функціонування власних назв у міфологічних традиціях досліджували Ю. М. Лотман, М. М. Маковський, А. В. Суперанська, В. Н. Топоров, Т. В. Топорова, О. О. Хамаєва. На думку Ю. М. Лотмана, „знак у міфологічній свідомості є аналогічним власній назві. Загальна назва предмета в міфологічному світі також виступає його індивідуальним власним іменем” [2, с. 527]. Тому провести межу між власною назвою і загальною буває важко, а іноді просто неможливо. О. О. Хамаєва розглядає особливості функціонування власних назв у системах міфологічного типу і виділяє такі їх прикметні ознаки: „По-перше, неконвенційний характер власної назви (ім'я становить собою не ярлик, а символ, що співвідноситься з природою індивіда).

По-друге, креативна функція називання, згідно з якою ім'я є первинним щодо об'єкта: воно не тільки виражає внутрішню природу його носія, але й активно впливає на нього, визначає його долю, по-третє, за термінологією Т. В. Топорової, сакральність тезойменування" [7].

У свідомості дитини раннього віку ми спостерігаємо особливе розуміння власної назви, притаманне міфологічному способу сприйняття. Ю. М. Лотман висловлює припущення, що „у світі дитини на певній стадії розвитку немає принципової різниці між власними і загальними назвами" [2, с. 533]. Процес пізнання для дитини невіддільний від процесу найменування. Дитині дуже важливо ідентифікувати об'єкти за допомогою власної назви. Це дає змогу орієнтуватися в навколишньому світі. „За допомогою назви річ можна упорядкувати, знайти її місце, класифікувати, тобто впорядкувати світ" [8, с. 148]. Дитина приймає назву, коли може її мотивувати, тобто розуміє, задіявши свій життєвий досвід і доступні їй мовленнєві ресурси. Г. Савіцька спостерегла, що з розвитком мовлення, психомоторики дитина починає сприймати ім'я як характеристику. Усі найменування довкола: імена рідних, героїв книжок, назви іграшок, предметів, місця – мають бути відапелятивними, тобто мотивованими, тільки тоді дитина їх розуміє. Процес називання у мовленні дитини триває постійно. Якщо виникає потреба у називанні об'єкта, „дитина вибирає в семантичному обсязі апелятива одну істотну ознаку, що і стає підставою для трансформації апелятива у власну назву" [8, с. 148].

Мета статті – дослідити, як онімні одиниці слугують реалізації міфологічного способу сприйняття, стають засобом одухотворення в дискурсі літературної казки для дітей. Об'єктом для спостережень ми обрали онімний простір повісті-казки Всеволода Нестайка „Незвичайні пригоди в лісовій школі". Казка за своїми жанровими особливостями найбільш послідовно втілює потребу дітей в очудненні, одухотворенні світу, створює міфологічну дійсність, яка для дитини стає „реальною дійсністю, не метафоричною, не вигаданою, а цілком самостійною, яку треба сприймати такою, яка вона є, цілком наївно і буквально" [1, с. 47].

Ономастична насиченість тексту є стилістичною особливістю більшості творів дитячої літератури, загалом і повісті-казки Всеволода Нестайка „Пригоди в лісовій школі". Зокрема, Всеволод Нестайко поіменував усіх персонажів без винятку: і головних, і другорядних, і епізодичних. У творі немає безіменних героїв. Така послідовність і ретельність у доборі найменувань відтворює особливості побудови міфологічного простору. „Міфологічному світові притаманне специфічне міфологічне розуміння простору: це сукупність окремих об'єктів, названих власними назвами" [2, с. 531].

На думку Ю. М. Лотмана, заповненість міфологічного простору власними назвами надає його внутрішнім об'єктам „характер прорахованості", а йому самому – ознаки обмеженості [2, с. 531]. Міфологічний простір завжди невеликий, обмежений і захищений. Таким кодом захищеності стають власні назви. У проміжках між ними простір ніби переривається. Чужий, ворожий, темний світ зазвичай позбавлений власних назв (або вони є вкрай поодинокими), ономастично розмитий.

Породження сюжету міфологічного типу – це введення дитини в чітко окреслений, послідовно вибудований світ власних назв, що ми і спостерігаємо в казці „Незвичайні пригоди в лісовій школі". Події казки відбуваються в лісовій школі, персонажами є персоніфіковані мешканці лісу: учні, їхні батьки, учителі. Образи зооперсонажів позбавлені фантастичності, казковості, вони радше є носіями певних соціальних ролей. Маючи оболонку тварини, вони набувають особистісних якостей, переймають поведінку людини. Така умовність ситуації, коли персонажі фігурують у координатах *тварина – особистість*, зобов'язує автора до гнучкого підходу в доборі імен.

Всеволод Нестайко майстерно вибудовує свій діалог з юними читачами і засобами онімотворчості здійснює один із важливих етапів комунікації: повідомляє інформацію про героїв, орієнтуючись на „мовленнєве досє" дітей молодшого віку. Для найменування персонажів В. Нестайко використовує механізм називання за істотною ознакою, навіть за декількома ознаками, адже, на думку Г. Савіцької, „дитина прагне вмістити всі характерні риси в одній назві" [8, с. 148].

Основу ономастичного простору повісті-казки „Незвичайні пригоди в лісовій школі" складають літературно-художні зооніми, що мають відапелятивне походження, де апелятив – назва відповідного виду тварини або його істотна ознака. При цьому використано моделі найменувань, традиційні для українського антропонімікону: одночленні, двочленні, тричленні

антропонімічні формули (ідентифікатор + ім'я + прізвище; ім'я+ прізвище; ідентифікатор + ім'я; ім'я; прізвище).

Найменування персонажів-учнів представлені такими варіантами:

зайчик Кося Вухань (5) – *Кося Вухань* (38) – **Кося** (173) – *зайчєня Кося* (1) – *Вухань* (13);

їжачок Колько Колючка (7) – *Колько Колючка* (37) – **Колько** (124) – *їжачок Колько* (1) – *Колючка* (8);

вовчєня Вовчик Вовченко (3) – *Вовчик Вовченко* (30) – **Вовчик** (60) – *Вовченко* (21) – *ледар і двієчник Вовчик Вовченко* (1) – *хуліган Вовчик* (2) – *розбишака і двієчник Вовчик* (1);

лисєня Рудик Лисовенко (4) – *Рудик Лисовенко* (21) – **Рудик** (33) – *Лисовенко* (7) – *ледар і двієчник Рудик Лисовенко* (1);

ведмежа Михайлик Ведмеденко (3) – *Михайлик Ведмеденко* (13) – **Михайлик** (14) – *відмінник Михайлик Ведмеденко* (2) – *відмінник Михайлик* (1) – *директорів родич Михайлик Ведмеденко* (1) – *племінник Михайлик Ведмеденко* (1).

Найбільшу кількість уживань спостерігаємо для варіантів зоонімів, представлених іменем персонажа, що є традиційним для найменування дитини. На другій позиції варіанти зоонімів, представлені іменем та прізвищем персонажа. Варто зазначити, що автор виявляє ощадливість у вживанні варіантів зоонімів, які містять так звані інформаційні ідентифікатори: *зайчик Кося Вухань* (5), *зайчєня Кося* (1), *їжачок Колько Колючка* (7), *їжачок Колько* (1), *вовчєня Вовчик Вовченко* (3), *лисєня Рудик Лисовенко* (4), *ведмежа Михайлик Ведмеденко* (3). Такі ідентифікатори у складі імені виконують функцію введення персонажа в текст художнього твору, представлення героя і закріплення у свідомості читача уявлення про нього. Подальше його використання у складі імені стає недоцільним. Це обумовлено семантичною прозорістю зоонімів, утворених від апелятивів на позначення виду тварини. Цікавим нам видається той факт, що апелятиви *їжачок*, *зайчик*, *ведмежа*, *вовчєня*, *лисєня* як варіанти зоонімів самостійно взагалі не використані в тексті. У такий спосіб автор досягає послідовності реалізації механізму одухотворення і персоніфікації: діють не тварини, а особистості.

За своїм походженням імена зооперсонажів-учнів, з одного боку, є гіпокористиками від одиниць реального іменника: *Вовчик* – Володимир, *Рудик* – Рудольф, *Михайлик* – Михайло, *Колько* – Микола, *Кося* – Костянтин. З іншого боку, вони мають відапелятивне походження: *Вовчик* – вовк (на позначення виду тварини); *Рудик* – рудий (на позначення характерної ознаки лиса); *Михайлик* – Михайло (традиційне найменування ведмеда в народнопоетичній творчості); *Колько* – колючий (на позначення характерної ознаки їжака), *Кося* – косий (на позначення характерної ознаки зайчика). Прізвища *Лисовенко*, *Ведмеденко*, *Вовченко* (з характерним для української ономастики суфіксом **-енко-**) також побудовані за моделлю реальної антропонімії і вважаються такими, що утворилися за родовою спорідненістю. Але в міфологічному просторі казки така спорідненість адресує нас до світу природи: *Лисовенко* – син Лиса, *Ведмеденко* – син Ведмеда, *Вовченко* – син Вовка. Прізвища головних героїв *Колючка* і *Вухань* походять від прізвиськ, що є назвами за зовнішнім виглядом. Це характерно для української антропонімії, адже в українській мові немає слів, спеціально створених для того, щоби бути прізвищами. Чимало з них – успадковані прізвиська, в основу яких лягли назви на позначення особливостей зовнішності чи характеру, родинних стосунків, належності до певної професії тощо.

Індивідуальною особливістю онімної творчості Всеволода Нестайка є включення зооніма в характеристику персонажа. Негативна поведінкова характеристика персонажів-учнів не позначається на структурі і формі зооніма, а виявляється лише на рівні ідентифікатора. Варто зазначити, що варіанти найменувань з ідентифікаторами негативно-оцінного наповнення вжиті поодинокі: *ледар і двієчник Вовчик Вовченко* – одне уживання, *розбишака і двієчник Вовчик* – одне, *хуліган Вовчик* – два, *ледар і двієчник Рудик Лисовенко* – одне. Таке делікатне ставлення до імені персонажа-дитини має психологічне підґрунтя: письменник засуджує не особистість, а лише неприйнятну поведінкову модель. Всеволод Нестайко дуже обережно торкається сакральної сфери, до якої в усі часи належало ім'я дитини. Засобами ненав'язливої дидактики автор долучається до вирішення однієї з актуальних проблем соціолінгвістики: формує в дітей уявлення про прийнятні варіанти найменувань, демонструє шанобливе ставлення до імені.

Для найменування персонажів-учителів використано відантропонімії формули, характерні для сфери офіційно-ділових стосунків: апелятив + ім'я + ім'я по батькові; ім'я + ім'я по батькові:

*учитель сольфеджіо Бегемот Гіпотамович(6) – Бегемот Гіпотамович (30);
учитель ліознавства Лисавета Патрикіївна (2) – Лисавета Патрикіївна (11);
класний керівник Пантера Ягуарівна (3) – Пантера Ягуарівна (36) –Пантера(1);
учитель лісторії Мамонт Африканович (5) – Мамонт Африканович (9) – слон Мамонт
Африканович (1);*

*вчитель лісографії Жирафа Жирафіївна (3) – Жирафа Жирафіївна (10);
вчитель фізкультури Макак Макакович (4) – знаменитий спортсмен, колишній чемпіон лісів
і джунглів серед мавп Макак Макакович (2) – Макак Макакович (20);*

*директор Бурмило Михайлович (5) – Бурмило Михайлович (48) – директор Ведмідь (1) –
Ведмідь (3) – Бурмило Михайлович Ведмідь (1).*

Ці моделі побудовані за зразками моделей реального антропонімікону. Спостерігаємо, що прізвища вчителів відсутні, що цілком закономірно для форм звертання в освітянських колах. Автор надає перевагу традиційній для шкільного середовища пошанній формі звертання до вчителя *ім'я + ім'я по батькові*. Зазначені моделі найменувань нейтральні за своєю формою. Емоційно-експресивного забарвлення вони набувають завдяки змістовому наповненню – добору доонімних апелятивів (*бегемот, пантера, мамонт, жирафа, макака*), які виконують характеристичну функцію за зовнішніми ознаками і мотивують фахові якості й поведінкові моделі персонажів-вчителів.

Імена по батькові створені за правилами словотвору імен по батькові української літературної мови: імена по батькові жінок творяться за допомогою суфіксів **-івн-** (*Ягуарівна*), **-ївн-** (*Патрикіївна, Жирафіївна*); суфікс **-ович-** утворює чоловічі імена по батькові: *Гіпотамович, Африканович, Макакович, Михайлович*.

Так звані родинні зоонімні гнізда представлені такими варіантами найменувань:

*Косятин Косятинович Вухань, співробітник Науково-дослідного інституту капусти; мама
Вухань (батьки Косі Вуханя);*

*Коляй Коляйович Колючка, завідувач відділу критики „Лісової газети“ – Коляй Коляйович
Колючка; мама Колючка (батьки Колька Колючки);*

Білобіл Білобілович Вивірчук (батько Вірочки Вивірчук);

*Козел Козлович Бебешко, завів сім'ю в іншому лісі; Козулія Бебешко, солістка лісової опери
та балету, заслужена артистка; бабуся Бебешко (родина Зіни Бебешко);*

інженер Борис Борисович Сук – Борис Борисович Сук (батько Борі Сука);

*Рудана Микитівна Лисовенко, товароводець магазину „Птахи-яйця“; старша Рудикова
сестра, молоденька лисичка Ліза – студентка лісового технікуму легкої промисловості Ліза
Лисовенко (родина Рудика Лисовенка);*

Вовк Вовкович (батько Вовченка);

бабуся Мняу (бабуся Раїски Мняу);

*Хавронія Вепріївна, домогосподарка – мама Кабанюк – Хавронія Вепріївна; дідусь Вепрій
Кнурович Кабанюк, старший копач – дідусь Кабанюк – Вепрій Кнурович; тато Кабанюк (родина
Хрюші Кабанюк).*

Ієрархічна система родинних стосунків стає зрозумілою читачам завдяки послідовному використанню в тексті антропонімічних формул, змістове наповнення яких мотивоване родинною співвіднесеністю. Окрім того, родинні зооніми виконують дійсничну функцію: містять інформацію про склад сім'ї та соціальний статус батьків.

Розглянуті зооніми відапелятивного походження мають великий внутрішньооцінний потенціал і за відсутності опису зовнішності героїв та їх особистісних характеристик виконують функцію індивідуалізації персонажів. Автор зумисне не описує зовнішній вигляд героїв і виявляє ошадливість в особистісних характеристиках, відкриваючи отож широкий простір для реалізації асоціативних зв'язків. В асоціативному ланцюжку *найменування – зовнішність – поведінкова модель – тип особистості* так званім пусковим механізмом стає найменування персонажа.

Найменування зооперсонажів кожної категорії Всеволод Нестайко здійснює, поєднуючи відповідну антропонімоформулу, словотвірні форманти, характерні для реального українського іменника, та внутрішню форму апелятива, що позначає певний вид тварини або його істотну ознаку. Таке поєднання форми і змісту розмиває формальні межі зооніма, спостерігаємо типовий для міфологічного сприйняття „спосіб семіозису, коли одна форма вміщує в собі декілька значень, які нерідко співвідносяться між собою на основі міфопоетичних уявлень” [3, с. 68].

В аналізованому творі Всеволод Нестайко використав потенціал онімних одиниць для послідовної реалізації механізму міфологічного світобачення – одухотворення світу природи. Засобами онімії автор вибудував прозору систему суспільних стосунків. Юні читачі, орієнтуючись на імена зооперсонажів – учнів, батьків, учителів, – поіменованих за законами реальної антропонімії, визначають місце кожного з них у соціумі. Поведінкові моделі зооперсонажів твору, спроектовані на реальне шкільне середовище, діти впізнають, аналізують і осмислюють. Так „лісова школа” казки стає для юних читачів своєрідною школою соціалізації.

Література

1. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура [Текст] / А. Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера [Текст] / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
3. Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов [Текст] / М. М. Маковский. – М. : Институт русского языка им. В. Виноградова, 1996. – 329 с.
4. Нестайко В. Незвичайні пригоди в лісовій школі [Текст] / Всеволод Нестайко. – К. : Веселка, 1981. – 88 с.
5. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического [Текст] / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс, 1995. – 624 с.
6. Федосюк М. Ю. В каком направлении развивались стили русской речи XX века [Текст] / М. Ю. Федосюк // Филология и журналистика в контексте культуры (Лиманчик - 98) : материалы Всерос. науч. конф. Вып. 4. – Ростов-на Дону, 1998. – С. 3–4.
7. Хамаева Е. А. Антропонимы в ономастической системе мифологического типа: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – теория языка [Текст] / Е. А. Хамаева. – Иркутск, 2012. – 24 с.
8. Sawicka G. Nazwy własne w mowie dziecka [Text] / Grażyna Sawicka // Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej / pod red. E. Ному. – Szczecin, 1988. – С. 143-151.